

Prostějov – rodný dom E. Husserla / A house Husserl was born

Pohľad na už neexistujúcu židovsku štvrť / A no longer existing Jewish quarter in Prostějov

HUSSERL, PROSTĚJOV A ŽIDÉ

Ivan Blecha
písané pre K & K

Ivan Blecha

S panama a s deštníkem, který ho chránil před každou nepřízní počasí, se zlatým řetízkem od hodinek na vestě a se svým přísným pohledem skrze brýle, jímž každého soustředěně pozoroval, měl v sobě cosi imponujícího. Byla to přesvědčivá vážnost, s níž si byl vědom svého životního úkolu a s níž mu odhodlaně sloužil. Existovala vlastně jen jedna jediná otázka, která jej neustále poháněla: Jak se stát opravdovým filosofem?

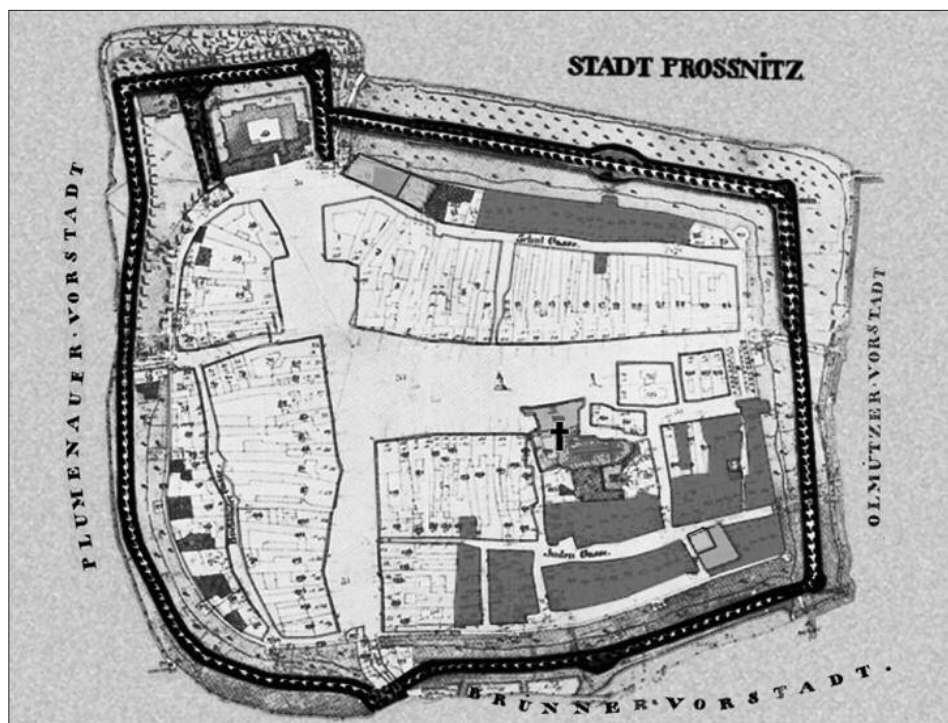
(ze vzpomínek Hanse Georga Gadamera)

Židovský Prostějov

Prostějov, moravské město v úrodné Hané, se může pyšnit několika významnými rodáky. K těm největším patří nepochybně filosof Edmund Husserl (1859–1938). Jako zakladatel vlivného filosofického směru – fenomenologie – ovlivnil Husserl zásadním způsobem filozofii celého 20. století, ať už skrze své žáky, kteří pěstují fenomenologii dodnes, nebo skrze své oponenty, kteří nepřestávají s fenomenologií usilovně polemizovat.

Husserlův život byl navenek klidný, odpovídal představám o spořádané kariéře německého profesora, vnitřně však byl plný usilovného bádání, intelektuálního vypětí a v neposlední řadě i mravních a politických dilemat. Na mnohé z toho měl zásadní vliv jeho prostějovský původ a fakt, že byl Žid.

Prostějov patřil mezi těch několik moravských měst, která měla dlouhá staletí početnou židovskou komunitu, jež přispívala přes četná příkoří k hospodářskému i duchovnímu rozvoji města. Židovská populace narostla v Prostějově zásadně už v 15. století v době, kdy byli Židé na základě panovnického výnosu z r. 1454 nuceni opouštět královská města a hledali útočiště ve městech poddanských (Grůzová, 70). Byli to pak hlavně bývalí olomoučtí Židé, kteří se začali ve větším počtu v Prostějově usídlovat při jižních a severních městských hradbách (Kühndel, 286). Když později přišli i Židé z Polska a z Vídně, čítala koncem 16. století vzniklá prostějovská židovská obec na 328 rodin obývajících 59 domů, což v té době představovalo třicet procent všech obyvatel (Grůzová, 96). Židovské obce si postupně vybudovaly svou plnou samosprávu a volební procedury, měly své vlastní vzdělávací instituce, své svatostánky i hřbitovy. Jejich obyvatelé však až na výjimky přežívali ve velmi nuzných poměrech, a když na začátku 18. století musely být císařským nařízením židovské čtvrti jasně ohraničeny (nejčastěji zdmi a branami) a v určité denní doby či v určité dny zavírány, což vedlo ke vzniku klasických ghett, byl jejich možný rozvoj ještě více omezen (Klenovský, 19). Židé byli nuceni žít ve spleti úzkých uliček, v bludišti různých přístaveb a průchodů, zpravidla bez veřejné kanalizace a v bídných hygienických podmínkách.

Mapa Prostějova s vyznačeným židovským getom (1833) / Map of Prossnitz and its Jewish ghetto (1833)

Nejen kvůli takové nouzi, ale i kvůli dalším událostem¹ a restrikcím, stanovujícím v židovských obcích horní hranici pro povolený počet židovských rodin (Klenovský 2018, 10), se tak ve většině měst poměr židovských obyvatel k těm zbylým zmenšoval. Ze statistik, které pocházejí z druhé poloviny 19. století, vyplývá, že v době Husserlova mládí bylo v Prostějově podle sčítání lidu z r. 1869 celkově 1825 obyvatel židovského původu. Bylo to sice historicky nejvyšší číslo, ale poměrně asi jen 11 % Prostějovanů (Kuča, 69).

Židé však byli i navzdory různým omezením příčinliví, na Moravě především v obchodu a ve zpracování textilního zboží. Prostějovští Židé záhy získali ve střední Evropě cenné obchodní kontakty (například v Norimberku, v Augsburgu, v Ulmu, ve Vratislavi, v Benátkách nebo ve Vídni) a hojně je využívali (Grúzová, 107). Velmi brzy (už koncem 15. století) byli schopni zdatně soutěžit s prostějovskými soukenickými cechy. Dokázali totiž využívat nepříznivých politických událostí (například třicetileté války) ve svůj prospěch. Zatímco cechy byly decimovány, Židé získávali výhodné zakázky (kupříkladu od roku 1645 byli výhradními dodavateli uniforem pro rakouskou armádu) (Grúzová, 145). A tak v úředních záznamech najdeme v polovině 19. století v Prostějově více než 130 židovských podnikatelů a obchodníků s textilem.² V téže době se zde pokoušejí prosadit i první židovští továrníci, samozřejmě zejména v textilním průmyslu (např. Veith Ehrenstamm nebo Bernard Back) (Grúzová, 201). Na krátkou dobu sourozenci Mandlovi spustili v Prostějově velkovýrobu oděvů, toho času první na evropském kontinentu (Klenovský, 256). V dobách prudké in-

1 Velký požár v r. 1697 například zničil velkou část městské zástavby a prakticky celou židovskou čtvrť.

2 Čeští obchodníci a podnikatelé se začali významně prosazovat až na úplném konci 19. století.

dustrializace do konce 80. let židovští podnikatelé založili na 18 textilních továren a Židé se tak trvale prosadili mezi nejbohatšími prostějovskými obyvateli. Češi naopak obvykle tvořili chudší vrstvy a početnou masu proletariátu. Na počátku 20. století už byl v Prostějově textilní průmysl nosným odvětvím v takovém rozsahu, že byl schopen pokrýt potřebu konfekčního zboží v celé rakouské monarchii z celé jedné třetiny (Bartoš, 21).

Není divu, že i přes podivuhodnou náboženskou toleranci, danou pestrou směsicí věr a vyznání, kterou bylo možné po celá staletí v Prostějově pozorovat (Grůzová, 110), nahlíželo městské obyvatelstvo na Židy nevraživě. Například koncem 16. století žádali několikrát čeští obyvatelé Prostějova měšťanskou vrchnost o „vybytí“ (vysídlení) Židů z města (Dokoupilová, 38). Zájmy vyššího panstva, které těžilo z židovských kontribucí (a z úplatků), však židovské obyvatele vždycky nějak ochránily (Grůzová, 96). Bylo také jasné, že bez přispění Židů by bylo město mnohem chudší. O jejich nepostradatelnosti svědčí třeba to, že se městské trhy často zahajovaly s ohledem na židovské svátky, aby se jich mohli židovští obchodníci a podnikatelé zúčastnit (Grůzová, 175). Na druhou stranu v industriální epoše budilo stále větší pohoršení jejich bohatství a samozřejmě i fakt, že u židovských podnikatelů bývali zaměstnáváni chudší Češi za nevalnou mzdu.³ Sociální a národnostní rozvrstvení se tak překrývalo a posilovalo projevy antisemitismu.

Židé se ovšem zapsali do dějin Prostějova nejen svou ekonomickou aktivitou. Podařilo se jim také učinit Prostějov střediskem talmudického bádání a vzdělanosti vůbec. Prostějovu se proto ne náhodou říkalo Hanácký Jeruzalém (Klenovský, 6). Vedle významných rabínů (z některých pramenů vyplývá, že tu zřejmě krátce působil i slavný rabbi Jehuda Löwi ben Bezalel) (Grůzová, 96) tu najdeme i slavného tiskaře Isaka ben Arona, dovršitele skvělé tradice prostějovského knihtisku, nejvýznamnějšího na Moravě (Grůzová, 146). V Prostějově se narodil i věhlasný orientalista a znalec hebrejské literatury Moritz Steinschneider (1816–1907), ostatně příbuzný budoucí Husserlovy manželky Malviny. Pocházel odsud i architekt Max Fleischer, rabín a filolog Nathan Porges nebo dramatik a bratranec Stefana Zweiga – Max Zweig.⁴

Aktivity židovských obchodníků a vzdělanců samozřejmě vzrostly ještě více, když v polovině 19. století padla nejrůznější omezení. První odvážný krok ke změně letitých pravidel v Prostějově učinil bohatý podnikatel Ehrenstamm. S jistou dávkou umíněnosti a neústupnosti si prosadil možnost bydlet s rodinou ve své továrně mimo ghetto: snad jako první Žid v zemi už počátkem 19. století. Ghetta větších měst se pak houfně rušila v polovině století a Židé mohli následně z nabytých občanských práv těžit.⁵ V prostějovském ghettu zůstali jen ti nejchudší a do uvolněných domů se postupně stěhovali i stejně chudí křesťané.

Husserl v Prostějově

Dalo by se s jistým, ale působivým zjednodušením říci, že rodina Edmunda Husserla dokonale ztělesňovala obě významné tradice židovského působení v Prostějově: podnikavost v textilním průmyslu a touhu po vzdělání.

Mezi prostějovskými Židy bylo jméno Husserl časté (i v původní variantě Husserle) – v roce 1789 je například neslo nejméně 15 rodin. A právě jeden z nositelů tohoto jména,

3 Nutno ale připomenout, že během epidemie cholery na počátku 19. století majitelé Ehrenstammovy továrny nabídli městu, že zajistí z humanitárních důvodů práci pro postižené obyvatele celého kraje (tamtéž, s. 201)

4 Další významní rodáci viz KLENOVSKÝ, J.: *Encyklopedie židovských památek Moravy a Slezska*, s. 256.

5 V Prostějově ovšem Židé mohli už po celá staletí vlastnit krámky i na hlavním náměstí (nesměli v nich však nocovat). V 1. polovině 19. století, ještě před zrušením ghetta, měli už Židé na náměstí pronajato přes 130 krámků (GRŮZOVÁ, L. et al.: *Prostějov: dějiny města*. 1, s. 195).

Adolf Abraham Husserl (nar. 11. listopadu 1827), otec Edmunda, založil v roce 1860 podnik s textilním zbožím. Spolu se ženou Julií (nar. 5. března 1834), která pocházela z rodu Selingerů, měl kromě Edmunda ještě dva syny, staršího Heinricha (nar. 1857) a mladšího Emila (nar. 1869), a dceru Helenu (nar. 1863).

Než se firma vypracovala, bydlela celá rodina v poměrně skromných podmínkách v bývalém ghettu v domě čp. 15 na rohu tehdejší Křížkovského a Úprkovy ulice. Jednopatrový dům se dvěma samostatnými vchody, který nepatřil Husserlům celý, podlehl v roce 1959 poněkud nešetrné asanaci a nedochoval se. Rodině musel stačit docela malý byt v prvním patře, který tvořila kuchyň, jeden pokoj a další místnost s příslušenstvím. Záchod, studna a dvůr byly společné i pro sousedy (Dokoupilová 2010, 53-54). Takové členění obytných domů (tzv. kondominium) bylo v židovské čtvrti obvyklé: jak plyne z výše uvedených propočtů, na každý dům připadalo až 5 rodin (Klenovský, 21). Poměry bývaly tak neúnosné a neustálé přístavby natolik omezovaly pohyb, ale i hygienu (hrozily různé epidemie), že hned po otevření ghetta se samo město postaralo alespoň o dílčí rekonstrukci některých domů a o uvolnění přehuštěné zástavby. To už si ale Husserlova rodina mohla dovolit pohodlnější bydlení v domě na hlavním prostějovském náměstí.

Husserlovi byli Židé, ale Edmundův otec byl velmi liberální, otevřený moderním vlivům a po svých potomcích rozhodně nevyžadoval žádnou ortodoxní religiozitu. Edmund ostatně navštěvoval v letech 1865–1868 měšťanskou školu, ačkoli v Prostějově byla k dispozici i škola židovská s dobrou pověstí. Z Prostějova pocházela také Husserlova žena Malvina. Narodila se sice v roce 1860 v Rumunsku, kde její otec pracoval několik let jako učitel, ale většinu dětství už prožila v Prostějově. Malvinina výchova byla poněkud více ortodoxní, na rozdíl od Edmunda navštěvovala školu židovskou. To jí ale nebránilo v tom, aby později spolu s manželem přijala křest – oba se stali luterány.

V Prostějově Husserl prožil jen své rané dětství (asi 9 let). Má na něj proto útržkové vzpomínky. Jako malý chlapec chodil z bývalého ghetta přes náměstí do školy v severní části vnitřního města, běhal s kamarády po hradbách a ve chvílích klidu sledoval se zaujetím z okna bytu, jak stoupá k nebi kouř z malé továrny odnaproti (Schuhmann 1977, 1).

V roce 1868 byl poslán do Vídně na gymnázium, ve studiích však hned příští rok pokračoval v Olomouci, kde rovněž v roce 1876 maturoval. Je předpoklad, že i když bydlel v podnájmech v Olomouci, mohl pravidelně jezdit do Prostějova novým vlakovým spojením na trati Brno-Olomouc. Ostatně právě jako student gymnázia se zamiloval do Malviny, která bydlela v Prostějově, takže ji jistě musel často navštěvovat.

Husserl byl mizerný student. Spolužáci vzpomínají, že byl velmi líný, pomalý, v hodinách občas usnul, když byl vyvolán, nevěděl, nač byl tázán. Profesori měli nejdříve dojem, že u maturity nemůže uspět. Díky enormní pílí pár dní před rozhodujícími zkouškami ale Husserl nakonec zkoušku zvládl.⁶ Velkou, celoživotní vášní Edmunda Husserla byla astronomie a různé pozorovací přístroje – i v pozdním věku měl vždy po ruce triedr nebo dalekohled (Schuhmann 1988, 111). Ostatně, když se hlásil na univerzitu do Lipska, zapsal si právě astronomii, fyziku a matematiku. Byl tak dobrý, že ho po absolutoriu chtěl za svého osobního asistenta proslulý matematik Karl Weierstrass.

Osudovým zlomem v Husserlově akademické dráze bylo ale setkání s Tomášem Masarykem. Husserl se s ním seznámil ve filosofickém kroužku, kam během svých lipských studií ze zvědavosti občas docházel. Masaryk už byl tehdy hotovým doktorem filosofie a díky

6 SCHUHMANN, K.: Malvine Hussers „Skizze eines Lebensbildes von E. Husserl“. *Husserl Studies* 5, (1988), s. 111. V olomouckém Státním okresním archivu jsou záznamy z třídních knih ze všech let Husserlova studia.

mnoha vášnivým debatám Husserlovo odborné zaměření zásadně přeorientoval: diskutovali spolu především o dobové racionalistické a empirické filosofii. Když zjistil, jak moc je Husserl zaujat, doporučil Masaryk Husserlovi studia na univerzitě ve Vídni u Franze Brentana. To Husserla trvale připoutalo k filosofii a díky Brentanovi pak speciálně k tzv. fenomenologii.

Masaryk měl na Husserla zásadní vliv i z obecnějšího hlediska, což Husserl vždy uznával: považoval Masaryka za svého mentora.⁷ Kromě toho, že ho nasměroval k Brentanovi, vzbudil v Husserlovi i chuť

přestoupit na křesťanskou víru (přijal křest právě z Masarykova popudu) a v neposlední řadě v četných debatách mu Masaryk vtiskl i smysl pro umírněné vlastenectví, jež nebrání spolupráci s ostatními národy. Byly to všechno podněty, které mohly právě u Husserla jako liberálně vychovaného Žida najít úrodnou půdu. S Masarykem se samozřejmě na dlouhá léta museli rozejít, své osudy však navzájem sledovali a v pozdním věku si vyměnili několik dopisů. Husserl si Masaryka vážil až do smrti. Ještě v jednom z posledních dopisů píše o Vánocích 1936, že čte v německém překladu milou knížku od Karla Čapka: *Masaryk erzählt sein Leben*.⁸

Po skončení vysokoškolských studií počátkem 80. let 19. století absolvoval Husserl ještě roční vojenskou službu v Olomouci. Pak ale vazby s rodnými kraji zpřetrhal. Kromě několika návštěv se už dále jeho osobní i odborný život odvíjel postupně na německých univerzitách v Halle, v Göttingenu a ve Freiburgu.

Kdy a při jakých příležitostech byl Husserl nebo někdo z jeho rodiny později v Prostějově, není snadné doložit. Bratři, kteří ještě koncem 19. století v Prostějově žili, se totiž i s firmou, kterou zdědili po otci, odstěhovali, a tak Husserl ztratil jeden z důvodů Prostějov navštěvovat. Na prostějovském židovském hřbitově byly sice uloženy ostatky Hus-

Deti Edmunda Husserla Elizabeth, Gerhart a Wolfgang / Husserl's children

7 V roce 1936, tedy na sklonku svého života, napsal Husserl srdečný dopis prostějovskému učiteli Františku Jančíkovi, v němž především s vděčností vzpomíná na svá setkání s Masarykem a na to, jak významně ho budoucí československý prezident ovlivnil. Dopis byl původně otištěn v *Kulturních zprávách prostějovských* z r. 1937, r. 4, č. 7 (s. 123-125). Dnes je přístupný in Patočka, J.: Husserlova fenomenologie, fenomenologická filosofie a „Karteziánské meditace“. In: Patočka, J.: *Fenomenologické spisy II. Sebrané spisy*. Sv. 7. Praha: Oikúmené 2009, s. 239-240.

8 Husserl, E.: *Briefwechsel*. Husserliana-Dokumente Bd. III. Teil 3: Die göttinger Schule. Schuhmann K., Schumann, E. (eds.). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers 1994, s. 310. Jde zřejmě o německý překlad Čapkových *Hovorů s TGM*. Vyšel v Berlíně r. 1936. V dalším textu bude odkaz na Husserlovu korespondenci uváděn vždy v závorce zkratkou BW/- s číslem příslušného dílu a s odkazem na stránku.

serlova otce Adolfa,⁹ matka však byla pohřbena ve Vídni, stejně tak jako Husserlovi sourozenci (kromě bratra Emila, který zahynul při transportu do koncentračního tábora v roce 1942). Z dopisů se zdá být jisté, že Edmund Husserl v Prostějově pobýval na podzim roku 1900 a že zde snad pracoval na korekturách druhého dílu svých slavných Logických zkoumání (Husserl BW/9, 20). Malvina pak zcela jistě navštívila Prostějov s právě dospějším synem Wolfgangem v roce 1914 (Husserl BW/3, 537).

Husserl a židovství

Jako filosof se Husserl celý život hlásil s vervou k německé filosofii, jeho ambicí bylo uplatnit se jako profesor na německých univerzitách a německému národu chtěl také sloužit. „Nikdy jsem se necítil a nemohl cítit nikým jiným než Němcem,“ píše D. Mahnkemu v říjnu roku 1921, „od dětství jsem s bezmeznou láskou vrůstal do ducha německého národa a do jeho nádherných nekonečných horizontů. [...] V celém svém učitelském působení, v celém svém životě měl jsem jediné vědomí odpovědnosti [...]: a to vůči ‚svému‘ německému národu“ (Husserl BW/3, 432).

Svou fenomenologii pěstoval jako novou filosofii, s níž ale hodlal navázat na velikány formátu Kanta a Hegela, čímž chtěl přispět k rozkvětu povadlé německé duchovosti – celý život měl vskutku poněkud misionářské sklony. Nebál se příležitostně mluvit o „poslání“, o svém „vyvolení“ a prohlašoval: „Osud mi uložil, abych převzal právě ty nejtěžší problémy, jaké kdy mohly před lidstvem stát“ (Husserl BW/3, 450). I Jan Patočka si všiml, že Husserl byl „proniknut vírou, že přispívá k obnově lidství z ducha filosofické vědy“ (Patočka, 260).

Je tedy třeba říci, že nějakou zvláštní láskou k češtví nebo moravanství netrpěl. Když hovořil o svém původu, prohlašoval se za „moravského Němce“ a ke své „staré vlasti“ počítal vedle Prahy také Vídeň (Husserl BW/8, 157). Česky neuměl ani slovo. Patočka musel jednou konstatovat, že v Husserlovi má sice krajana, ten však mluví „cizím jazykem“ a „do naší národní společnosti nikdy nevrostl“ (Patočka, 269).

Za celoživotní potíž, ba břímě ovšem Husserl považoval své židovství. „Pocházím sice z čistě židovské rodiny,“ píše Husserl v jednom dopise, „nezakusil jsem však nikdy konfesijní nebo ‚národní‘ židovskou výchovu. Celý můj život [...] odehrával se tak zcela mimo souvislost s židovstvím, takže jsem dlouhá léta [...] zapomínal, že jsem vlastně židovského původu“ (Husserl BW/3, 432).

O to více mu to, bohužel, aspoň zpočátku připomínalo jeho okolí. Husserl byl zřejmě dost často vystavován pro svůj původ zřetelnému pohrdání, někdy i otevřenému antisemitismu. Přímé doklady o něm z prostějovských dob od Edmunda Husserla nemáme, ale musel být zjevně s různou intenzitou všudypřítomný, neboť i známý prostějovský rodák, o generaci mladší Max Zweig, musel nejménou v Prostějově snášet i ze strany českých spolužáků urážlivé pokřiky „zrzavý Žide“ a vystát mnohé výhrůžky (Zweig, 12). Jak plyne z jednoho z Husserlových dopisů, i jako doktorand a asistent profesora Weierstrasse v Berlíně čelil hrubým antisemitským výpadům, takže se dokonce po domluvě s kolegy raději vrátil do Vídně a doktorát dokončil v roce 1883 tam. Když se prakticky kdykoliv poté ucházel o nějaké místo, musel počítat s tím, že různé instituce, včetně univerzit, braly ohled na to, zda nepřijímají příliš mnoho Židů. Ostatně první opatření, která později udělali nacisté po svém nástupu k moci, bylo nastavení personálních kvót, aby se zásadně

9 Hřbitov se bohužel nedochoval, v současné době se v Prostějově jedná o jeho obnovení. Hrob Adolfa Husserla měl číslo 24 a nacházel se v první sekci napravo v páté řadě hned u středové cesty. Za tuto informaci děkuji pracovníkovi Židovského muzea v Praze dr. Polakovičovi.

Edmund Husserl so spolužiaci (prvý stojaci sprava) / E. Husserl with schoolmates (first from right, standing)

změnil „nadproporcionální“ počet Židů na univerzitách a ve vědeckých ústavech ve prospěch „árijců“. Smutným faktem zůstává, že jeden z nejnadanějších Husserlových žáků, Martin Heidegger, který propadl svůdnému klamu nacismu, musel v roce 1933 jako no-vopečený rektor freiburské univerzity toto nařízení uvádět do praxe.

Není se co divit, že Husserl postupně začal svůj původ považovat za jistě nepohodlí. Protože v rodině mu nikdo nevštěpoval žádnou tradicionalistickou úctu k židovství, snášel je jako nezaslouženou křivdu, nikoli jako něco, k čemu by se měl hrdě hlásit. Někteří jeho žáci (zvláště ti židovského původu) to vnímali s určitými rozpaky a mluvili u Husserla dokonce o zvláštním „židovském antijudaismu“ (Schuhmann, 107). Mnozí byli i vysloveně pohoršeni z toho, že když byl Husserl přímo tázán, zda je Žid, uchýloval se k trapným vytáčkám (tak třeba Th. Lessing) (Husserl BW/8, 247).

Husserl sice připomíná v dopise R. Ottovi v r. 1919, že „rád působil na všechny opravdové lidi, ať už byli katolíky, evangelíky nebo židy“, (Husserl BW/7, 207) vnitřně však cítil, že mu židovství překáží v rozletu. Svůj židovský původ také dlouho tajil před vlastními dětmi. Až když dospívaly, sděloval jim velké tajemství jejich původu separátně a s nejvyšší opatrností. V jednom dopise rodinnému příteli Albrechtovi ze září roku 1908 Malvina Husserlová objasňovala záměry s dcerou Alžbětou: „Stejně tak s ohledem na její nezralost bychom rádi odsunuli na pozdější dobu informaci o našem židovském původu, už také proto, že naši kluci na to nejsou ještě dost připraveni a Alžběta není před svými bratry schopna nic utajit“ (Husserl BW/9, 42). Proto se Husserlovi bránili i tomu, aby se svými dětmi předčasně navštěvovali Prostějov, protože jeho židovský ráz a rodný dům v bývalém

Edmund Husserl ako jednoročný dobrovoľník v Olomouci /
Husserl as an army volunteer in Olmütz

ghettu by všechno prozradily. Tak se například už zmíněný Wolfgang podíval poprvé do rodiště svého otce až v roce 1914, když už byl plnoletý, bohužel asi v poslední možné chvíli, neboť zakrátko narukoval na frontu první světové války a padl u Verdunu.

Husserl a německý nacionalismus

Jako většina emancipovaných a aktivních Židů i Husserl tedy toužil po asimilaci, po splynutí s duchem německé kultury a německého myšlení. Přijetí luterského vyznání bylo k tomu jedním z kroků. Nepřekvapí ani, že Husserl využil hned první historickou příležitost, jak dát tuto tužbu radikálně najevo: patřil mezi četné německé intelektuály, kteří s vlasteneckým nadšením přijali začátek první světové války.

V srpnu 1914 psal bratrovi do Vídně: „Je to doba vzrušení – ale jak velká doba!“ – „Ty obrovské masy, které denně přicházejí a jsou ihned vystrojovány a za pouhý

den odesílány už jako hotové regimenty! A ta obrovská vážnost, pevná odhodlanost, radost a rozvaha! Jsou to mocné zážitky. Všechno je prostoupeno duchem nejčistší lásky k vlasti a ochotou k obětem“ (Husserl BW/9, 288). „Všude je zde nadšení, hluboká vážnost, slavnostní odhodlanost, a tak je Bůh v nás a s námi“ (Husserl BW/3, 402). Byl pyšný na to, že jeho děti patřily mezi dobrovolníky „první hodiny“: synové narukovali do armády, dcera se přihlásila na výpomoc do lazaretu. „Je absolutně jisté, že vyhrájeme: tomuto duchu, síle této vůle nemůže už dnes (na rozdíl od let 1813/14) vzdorovat žádná moc na světě“ (Husserl BW/9, 289). Německý národ se nachází „v nejspravedlivějším boji, který kdy nějaký národ mohl vést“ (Husserl BW/9, 158). Všechno to, co kolem sebe právě vidí, svědčí o tom, že „naši lidé mají starého velkého válečného ducha. Tedy kupředu!“ (Husserl BW/9, 289). Tato obětavost, tato víra, tato vůle zvítězit nebo zemřít – to nelze s ničím srovnat. „Toto Německo nemůže být poraženo!“ A připojuje: „Mám radost, že také v Rakousku vládne nový dobrý duch – to je rakouské znovuzrození“ (Husserl BW/9, 289).

Celý průběh války a především poválečný stav Německa, materiální i duchovní, však Husserla z osidel nebezpečného nacionalismu brzy vysvobodily. Pochopil, že věrnost vlastnímu národu a touha mu prospívat musejí stát na jiných základech než na zrádných myšlenkách primitivního vlastenčení.

Husserl tak postupně dospěl jako k základní hodnotě k něčemu, co bychom mohli nazvat spolu s ním „nadanárodním humanismem“ (Husserl BW/4, 224). Jeho krédem se stal jakýsi „nacionální idealismus“ – nacionalismus, založený na ideálech, na etickém, duchovním fundamentu, nikoli nacionalismus „materialistický“ nebo „socialistický“, který se opírá o přízemní hodnoty (rasu, půdu) nebo ideologie. Husserl mluvil o své představě německého národa, který by byl stmelěn „vzájemnou láskou“, který by nerozdělovala různ

nost jazyků, ale jež by naopak jeho jednotlivé složky s rozdílnými kulturními projevy mnohostranně obohacovaly (Husserl BW/1, 120). Zkrátka: „Národní společenství, stejně tak jako rodina, znamená vzájemnost“ (Husserl BW/3, 433). To bylo pevné jádro jeho postojů, a proto nikdy nemohl přijmout pozdější Hitlerův nenávistný a agresivní nacionalismus.

Z toho důvodu brzy rozpoznal nebezpečí, které po válce číhalo na německou společnost. Hned v roce 1921 si totiž na rozdíl od některých svých vrstevníků všiml, že se v Německu rodí jakési podivné, pro něj stále více nepřijatelné národovectví, které mu znovu začalo nepříjemně připomínat, že je Žid. „Najednou se tu objevili mladíci, kteří představují vlivnou a podstatnou část filosofů a kteří odmítají moji filosofii jako „židovskou.“ A zklamaneč konstatoval: „Nejsem-li pro ostatní Němcem, pak už nejsem vůbec...“ (Husserl BW/3, 433).

S faktem, že je Žid, se nicméně zpočátku dalo nějak žít. Situace se ovšem prudce zhoršila, když v Německu k moci nastoupili nacisté. V ulicích německých měst se náhle začaly objevovat radikální úderné oddíly, které židovské obyvatelstvo už přímo šikanovaly, drancovaly židovské obchody, dožadovaly se bojkotu židovského zboží, někdy bohužel i zabíjely. I když zpočátku nejvyšší představitelé nové moci tyto bojůvky neradi viděli a snažili se jejich excesy mírnit, tlak na Židy se postupně stupňoval a konkrétně Husserlově rodině zásadně změnil život.

Nástup Hitlera k moci byl pro Husserla „vichřicí, zemětřesením, potopou“ (Husserl BW/9, 91). S hrůzou registroval vražedné útoky na Židy, ničení jejich podniků, ale i propouštění židovských vědců z univerzit bez ohledu na jejich světový věhlas. V jednom dopise známým z května roku 1933 Malvina píše: „Taková vskutku satanská zloba dosud nikdy v dějinách žádného národa neexistovala. Proti tomu je inkvizice legráčka“ (Husserl BW/9, 188).

Uvažme smutnou skutečnost, že v téže době, kdy Husserlovi dávali průchod svému zděšení z vývoje událostí a z očividných hrůz, které byly běžně vidět na německých ulicích, vstupoval Martin Heidegger do NDSAP a rozplýval se nadšením z nástupu Hitlera k moci. Když se Hitler stal kancléřem, radoval se Heidegger z toho, že „Výmar je mrtev, nadobro mrtev“ a že si konečně německý člověk může oddechnout: „Budeme prožívat něco jako národní letnice“ (Homolka – Heidegger, 31). Své přítelkyni Elisabeth Blochmanové psal: „Současné události mají pro mně (i když mnohé zůstává nejasné a nejisté, ale možná právě proto) neobyčejně povzbudivou sílu. Posiluje to vůli a přesvědčení sloužit velké výzvě a podílet se na budování nového světa formovaného národem“ (Storck, 60). S vervou se pustil do práce v úřadu rektora, kterým byl zvolen v dubnu 1933, takže v době, kdy Husserlovi s úzkostí sledovali čistky na vysokých školách, je Heidegger svědomitě organizoval (i když nikoli paušálně, což mu může být přiznáno ke cti). Hlásil se k vůdci a doufal, že německý národ konečně zase povstane a bude vůdčí silou při záchráně zkaženého světa.

Husserl samozřejmě nebyl hrdina. Byl už také starší člověk a měl přirozenou starost především o své děti. V dopisech (zvláště rodinným příslušníkům) najdeme radikální odsudky politické situace, zděšení a zhnusení, ale jinak se Husserl otevřeně neangažoval. Malvina prosila zahraniční adresáty, aby neprozrazovali, že si s manželem stěžují a že nacistické poměry kritizují: „V Německu je porušováno listovní tajemství a každá kritika vlády je trestána těžkým žalářem“ (Husserl BW/9, 187). Nenajdeme proto u Husserla žádná veřejná prohlášení či politické akce. Útočiště hledal v poctivé práci na své filosofii. Pokoušel se vyčkávat, doufal, že „možná přijde doba, kdy bude vyhledáván“ a volil v prvním okamžiku samotu: „[...] musím tedy jako osamělec jít svou cestou“. Má se naštěstí čemu oddat a do čeho se ponořit. „[...] tím pevněji se cítím i se svým dílem, na němž všemi silami dále pracuji, spjat

Edmund Husserl a Martin Heidegger, 1921

s Bohem, který mě zřejmě k této samotě povolal“ (Husserl BW/3, 433-434).

Navenek se snažil odrážet rostoucí nenávisť okolí tím, že více než kdy jindy dával najevo, jakým byl „dobrým Němcem“, který se vždy angažoval v duchovním rozvoji Německa a který dokonce loajálně sloužil svému národu – často poukazoval na oddanost sebe a svých dětí na počátku první války. Ostatně syn Wolfgang poskytl Německu obětí nejvyšší: svůj život. A druhý syn Gerhart byl několikrát na frontě raněn a odnesl si trvalé následky (mimo jiné slepotu na jedno oko). Byl navíc nositelem vysokého vyznamenání, Železného kříže 1. třídy. Teď Husserla ponižovalo a uráželo, že ostré dělení na „Němce“ a „neárijce“ mu upíralo německví (Husserl BW/9, 92). D. Mahnkemu na jaře 1933 píše: „Nebudeme mít už nadále a napořád podle platných státních zákonů právo nazývat se Němci, naše díla už nemají být počítána do německých duchovních dějin. Jenom s cejchem, židovství mohou přežít, jako jed, proti němuž se musí německý duch bránit, který musí být vyhuben“ (Husserl BW/ 3, 492).

Husserl se vskutku žádných ohledů nedočkal. Cestovat do zahraničí směl jen se zvláštním svolením, musel se odstěhovat z „árijského“ bydliště a co víc: byl urychleně penzionován a na univerzitu měl velmi omezený přístup. K tomu všemu byl jeho syn Gerhart, tehdy nadějný teoretik práva, na základě dobových nařízení propuštěn z práce.

Roztržka s Heideggerem

Hořkou zkušeností těch let byl Husserlův rozchod s Heideggerem. Původně Heideggera považoval za svého nejnadanějšího žáka, všemožně ho podporoval, po válce si ho vybral jako spolupracovníka pro vypracování prestižního hesla o fenomenologii pro Encyklopedii Britannicu, ale během času se musely jejich cesty rozejít: jak odborně, tak především lidsky a politicky. Nešlo jen o to, že z Heideggerovy verze fenomenologie se vyklubalo něco, co musel Husserl odmítnout (z četby *Sein und Zeit* byl krajně roztrpčen) (Husserl BW/3, 254), ale Husserla velmi zklamal Heideggerův osobní rozměr. „Při tom všem jsem se musel navíc dožít pro mně osobně toho nejsmutnějšího – v posledku a nejtíživěji na mně dolehly události s Heideggerem; nejtíživěji proto, protože jsem vkládal tolik důvěry nejen v jeho nadání, nýbrž také v jeho charakter (což už ovšem dnes nemohu pochopit). Nejprekvapivější konec tohoto domnělého filosofického spříznění duší byl jeho (zcela teatrální) veřejný vstup do nacionálněsocialistické strany [...]. Předcházelo mu rázné přerušování kontaktů se mnou (a to už brzy po jeho povolání do funkce) a v posledních letech jeho stále zřejmější antisemitismus – také vůči skupině jeho nadšených židovských žáků a na fakultě [...] S tímhle se nějak vyrovnat bylo nesmírně obtížné. A už je také zapotřebí podniknout něco proti způsobu, jak Heideggerova škola a ostatní, existenciální filosofie –

kteří z velké části vyrostly z karikatury mých myšlenek, obsažených v mých spisech, přednáškách a osobních poznámkách – zcela převrátily bytostně vědecký smysl mé životní práce a znevážily ji s velkou pompou jako cosi, co má být překonáno, jako něco, co je nyní už zbytečné studovat“ (Husserl BW/3, 493).

Vše vyvrcholilo přímou roztržkou. Když se o Gerhartově propuštění ze služeb státu dozvěděla Heideggerova manželka Elfrida (obecně známá jako vášnivá nacistka), napsala Malvině Husserlové dopis, v němž na jedné straně označuje přijatý zákon za nezbytný a správný, ale na druhé se podivuje nad tím, že postihl také Gerharta, a vyslovuje nad tím politování, připomínajíc zároveň manželův vděk učiteli Husserlovi (Husserl BW/4, 160-161). U vědomí Elfridina antisemitismu a faktu, že Heidegger právě přijal rektorát, který ho mimo jiné zavazoval zmíněný zákon naplňovat, musela Malvina Husserlová považovat dopis za vrchol licoměrnosti (Židé něčemu takovému říkají *chucepe*) a s nejvyšší mírou rozhořčenosti definitivně s Heideggerovými přerušila všechny kontakty (Husserl BW/9, 422).¹⁰

Němec čistého smýšlení

Jak šly události rychlým tempem a Husserl se ocital stále více na okraji, začal uvažovat i o emigraci. Chtěl odejít do Československa, zřejmě do Prahy. O možnostech tohoto odvážného podniku jednal už během svého přednáškového turné v Praze v roce 1935, tedy na cestě, k níž ještě dostal od německých úřadů jednorázové povolení. Husserl dokonce spoléhal na to, že by mu mohl pomoci přímo jeho starý přítel, prezident Masaryk. Bohužel to nebylo možné, protože Masaryk už byl v té době velmi vážně nemocný, brzy zemřel a nic spolehlivého a finančně zajištěného se v Československu pro Husserla najít nepodařilo. Z mnoha důvodů tak ze záměru sešlo a Husserl zůstal až do smrti v Německu.

Vzrušené události venku i niterné odhodlání tedy Husserla nakonec posunuly k upřímnému humanismu, v němž už malicherné roztrpčení z vlastního židovského původu roli nehrálo. Noví „němečtí“ usurpátoři vykládají, že chtějí sloužit identitě lidství, „nýbrž jenom jedinému národu, dokonce jediné straně, již totiž s národem nikoli identifikují...“ To je podle Husserla zrůdnost, „která zvrací německou podstatu v její opak“ (Husserl BW/3, 490-491). Právě němečtí je otevřeno ostatním národům, vyznačuje se „univerzální objektivitou“, všestranností zájmů, schopností „dostihnout věc kvůli ní samé“ a sloužit neosobně objektivním ideálům. Střetnutí obou nacionalismů, do něhož byl postupně Husserl stále více vtahován, mu umožnilo ujasnit si tolik věcí, že se mohl odvážit jistě: „Teprve budoucnost posoudí, co bylo v roce 1933 tou pravou německou přítomností, zda Němci, kteří jsou plni více méně materialisticko-mystických rasových předsudků, nebo Němci čistého smýšlení, jež zdědili po velkých Němcích, naplnění ctností a kázní“ (Husserl BW/3, 494). Při vši skromnosti se Husserl neostýchal počítat právě mezi „Němce čistého smýšlení“: „Zda se mohu a mám sub specie aeterni nazývat ‚Němcem‘, zda je moje filosofie ‚německá‘, to považuji za teologickou otázku, která, jakkoli může pro leckoho zůstat problematická, je sama o sobě rozhodnuta“ (Husserl BW/7, 14).

10 Heideggerovo chování vůči Husserlovi je vskutku neomluvitelné. Sám se sice filosoficky ke svému učiteli hlásil, nijak s ním ale po nástupu nacismu v osobním kontaktu nebyl a nesnažil se ulehčit jeho těžkou situaci. Během války stál údajně na žádost nakladatele z vydání *Bytí a času* explicitní dedikaci Husserlovi, nebyl ani na jeho pohřbu. Sám musel ve slavném rozhovoru pro časopis *Spiegel*, který vyšel krátce po jeho smrti v r. 1976, přiznat, že se nezachoval správně: „Že jsem Husserlovi v jeho nemoci a po jeho smrti opomenu vyjádřit ještě jednou svůj dík a účtu, je moje lidské selhání, za něž jsem později paní Husserlovou poprosil dopisem o prominutí.“ (HEIDEGGER, M. „Už jenom nějaký bůh nás může zachránit.“ Přel. I. Chvatík. Praha: Oikúmené 2012, s. 21)

Snad právě při formulování těchto postojů sehrál nejvýznamnější pozitivní roli Husserlův mentor Masaryk, jak o tom ostatně svědčí úvaha v dopisu učiteli Jančíkovi: „Především mě rychle vyléčil z falešného, neetického nacionalismu, jehož principem je nenávisť a bezbřehý egoismus místo bratrského společenství“ (Patočka 2009, 240). Takový inspirativní mentor zřetelně chyběl Heideggerovi...

LITERATURA:

- BARTKOVÁ, H.: *Prostějov*. Vyd. 1. Praha; Litomyšl: Paseka, 2007.
- BARTOŠ, J. et al.: *Prostějov: dějiny města*. 2. Prostějov: Město Prostějov, 1999.
- DOKOUPILOVÁ, M.: Židovské domy v Prostějově v letech 1780–1830, I. část (Historie osídlování. Umístění, stav a vybavení domů). *Židé a Morava*, 16, 2009. Kroměříž 2010, s. 34–57.
- DOKOUPILOVÁ, M.: Židovské domy v Prostějově v letech 1780–1830, II. část (Majitelé domů židovského města v Prostějově v letech 1780–1830). *Židé a Morava*, 17, 2010. Kroměříž 2011, s. 57–100.
- DOKOUPILOVÁ, M.: Židovské osídlování Prostějova v 16. a 17. století. *Židé a Morava*, 9, 2002. Kroměříž 2003, s. 35–59.
- GRŮZOVÁ, L. et al. *Prostějov: dějiny města*. 1. Prostějov: Město Prostějov, 2000.
- HEIDEGGER, M. „*Už jenom nějaký bůh nás může zachránit.*“ Přel. I. Chvatík. Praha: Oikúmené 2012.
- HOMOLKA, W., HEIDEGGER, A. (eds.): *Heidegger und der Antisemitismus. Positionen im Widerstreit. Mit Briefen von Martin und Fritz Heidegger*. Freiburg/Basel/Wien: Herder 2016.
- HUSSERL, E.: *Briefwechsel*. Husserliana-Dokumente Bd. III. Teil 1: Die Brentanoschule. Schuhmann K., Schumann, E. (eds.). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers 1994.
- HUSSERL, E.: *Briefwechsel*. Husserliana-Dokumente Bd. III. Teil 3: Die göttinger Schule. Schuhmann K., Schumann, E. (eds.). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers 1994.
- HUSSERL, E.: *Briefwechsel*. Husserliana-Dokumente, Bd. III. Teil 4: Die Freiburger Schüler. Schuhmann K., Schumann, E. (eds.). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers 1994.
- HUSSERL, E.: *Briefwechsel*. Husserliana-Dokumente Bd. III. Teil 7: Wissenschaftlerkorrespondenz. Schuhmann K., Schumann, E. (eds.). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers 1994.
- HUSSERL, E.: *Briefwechsel*. Husserliana-Dokumente Bd. III. Teil 8: Institutionelle Schreiben. Schuhmann K., Schumann, E. (eds.). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers 1994.
- HUSSERL, E.: *Briefwechsel*. Husserliana-Dokumente Bd. III. Teil 9: Familienbriefe. Schuhmann K., Schumann, E. (eds.). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers 1994.
- KLENOVSKÝ, J.: *Encyklopedie židovských památek Moravy a Slezska*. Praha: Grada Publishing 2018.
- KLENOVSKÝ, J.: *Židovské město v Prostějově*. Prostějov: Muzeum Prostějovska, 1997.
- KUČA, K.: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. VI. Praha: Libri 2004.
- KÜHNDEL, J.: Edmund Husserls Heimat und Herkunft. *Archiv für Geschichte der Philosophie*, Bd. 51, Berlin: Walter de Gruyter 1969.
- PATOČKA, J.: Husserlova fenomenologie, fenomenologická filosofie a „Karteziánské meditace“. In: Patočka, J.: *Fenomenologické spisy II*. Sebrané spisy. Sv. 7. Praha: Oikúmené 2009.
- PATOČKA, J.: *Texte. Dokumente. Bibliographie*. Hagedorn, L. a Sepp, H. R. (eds.). Freiburg/München – Prag, Verlag Karl Alber – Oikúmené 1999.
- SEPP, H. R. (ed.): *Edmund Husserl und die Phänomenologische Bewegung. Zeugnisse in Text und Bild*. Freiburg / München: Verlag Karl Alber 1988.
- SCHUHMAN, K.: *Einführung in die Ausgabe*. In: Husserl, E.: *Briefwechsel*. Husserliana-Dokumente Bd. III. Teil 10: Einführung und Register. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers 1994.
- SCHUHMAN, K.: *Husserl-Chronik*. Husserliana-Dokumente Bd. 1. The Hague, Martinus Nijhoff 1977.
- SCHUHMAN, K.: Malvine Husserls „Skizze eines Lebensbildes von E. Husserl“. *Husserl Studies* 5, (1988), s. 105–125.
- STORCK, J. W. (ed.): *Martin Heidegger, Elisabeth Blochmann: Briefwechsel 1918–1969*. Deutsche Schilergesellschaft: Marbach 1989.
- ZWEIG, M.: *Vzpomínky*. Přel. T. Fürst. Univerzita Palackého v Olomouci: Nakladatelství MONSE, o. p. s., 2004.